

Хувь хүний татвар төлөх хандлага, түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлс

Factors Influencing Individual Tax Compliance Attitudes

Л. Буяндулам¹, Д. Ундармаа²

Хураангуй

Судалгаа нь Орхон аймагт хөдөлмөр эрхлэгч 380 татвар төлөгчийг түүвэр судалгааны аргаар тодорхойлж, анкетын аргаар, онлайн судалгааны хэрэгсэл Google Forms ашиглан татвар төлөх хандлага, нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлсон ба мэдээллийг статистикийн судалгаа, шинжилгээний SPSS программ ашиглан боловсруулан, шинжилж, татвар төлөх хандлагад нөлөөлөх хүчин зүйлсийн хамаарлыг тодорхойлов. Судалгааны үр дүнгээс татвар төлөгчдийн татвар төлөх хандлагад нөлөөлөх дотоод хүчин зүйлийн дундаж 2.57, гадаад хүчин зүйлс 2.10 байгаа нь татвар төлөх хандлагад тэдний шашин шүтлэг, хувь хүний ёс суртахуун зэргээс илүү төрийн татварын системийн шударга байдал, хяналт шалгалтын үр нөлөө, төсвийн зарцуулалтын ил тод, үр ашигтай байдал зэрэг гадаад хүчин зүйлс илүү давамгайлан нөлөөлж байна.

Түлхүүр үгс: татвар төлөх хандлага, татварын сахилга бат, татварын мэдлэг, засгийн газарт итгэх итгэл, хувь хүний орлогын албан татвар

Abstract

This study identified 380 taxpayers employed in Orkhon Province through a sampling method and examined their tax-paying attitudes and the factors influencing them using a questionnaire survey administered via Google Forms. The collected data were processed and analyzed using the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) to determine the relationships between taxpayers' attitudes and the factors affecting tax compliance. The results indicate that the mean score of internal factors influencing taxpayers' attitudes was 2.57, while the mean score of external factors was 2.10. These findings suggest that taxpayers' attitudes toward paying taxes are influenced more strongly by external factors, such as the fairness of the tax system, the effectiveness of tax audits and enforcement, and the transparency and efficiency of public expenditure, than by internal factors, including religious beliefs and personal moral values.

Keywords: tax-paying attitude, tax compliance, tax knowledge, trust in government, personal income tax

¹ ШУТИС-ийн харъяа Эрдэнэт Цогцолбор Их Сургууль, Бизнесийн удирдлагын тэнхим
E-mail: buyandulam@erdenetis.edu.mn

² ШУТИС-ийн харъяа Эрдэнэт Цогцолбор Их Сургууль, Бизнесийн удирдлагын тэнхим
E-mail: undarmaa@erdenetis.edu.mn

Удиртгал

Татвараас зайлсхийх үйлдэл нь дэлхийн аль ч нийгэм эдийн засгийн тогтолцоонд түгээмэл үзэгдэл хэвээр байна. Тиймээс татвар төлөгчдийг татварын хууль тогтоомжийг дагаж мөрдөхийг хэрхэн дэмжих тухай асуудал нь хөгжиж буй болон хөгжиж буй орнуудын аль алиных нь засгийн газар, эрдэмтдийн анхаарлыг татаж байна.

Судлаачдын үзэж байгаагаар хувь хүний татварын хууль тогтоомж дагаж мөрдөх нь түүний татварт хандах хандлагатай ихээхэн хамааралтай байдаг байна. Тухайлбал, татварын хууль тогтоомжийг шүүмжилж буй татвар төлөгчтэй харьцуулахад татварын хууль тогтоомжийг эерэгээр хүлээн зөвшөөрдөг татвар төлөгчийн хувьд татвар төлөх эерэг хандлагатай байдаг, мөн хувиараа бизнес эрхлэгчид мөн цагийн ажил хийдэг иргэд татвараас зайлсхийх хандлага хамгийн өндөр байна.

Тиймээс татвар төлөгч татвараа өөрөө тодорхойлон төлөх системтэй манай улсын хувьд татвар төлөгчдийн татварт хандах хандлага, түүнд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийн талаар илүү сайн ойлголттой болж тэдэнд тохирсон стратеги хэрэгжүүлэх нь татварын хэрэгжилтийг сайжруулах гол элемент болох чухал ач холбогдолтой юм.

Энэхүү судалгаа нь хувь хүний татвар төлөх хандлагыг түүвэр судалгааны аргаар судлан, үнэлэлт, дүгнэлт өгч, татвар төлөх хандлагад нөлөөлөх хүчин зүйлсийг тодорхойлох зорилготой.

Судлагдсан байдал

Jahnke & Weisser (2019) нар Африкийн сахарын цөлийн 29 улсын татвар төлөгчдийн зан төлвийг судалж үзсэн ба

татварын албаны чадамж сул, төрийн үйлчилгээний чанар, шударга бус байдал зэрэг нь татвар төлөх эерэг хандлагад сөргөөр нөлөөлдөг гэсэн ерөнхий дүгнэлтэд хүрсэн.

Berenson (2018) адилхан социалист улсууд байсан Польш, Орос, Украйн улсуудын иргэдийн засгийн газартаа итгэх итгэл татварт хандах хандлагыг хэр ижил байгаа байдалд судалгаа хийсэн ба Польш улсын хувьд батлагдсан. Үр дүнтэй засаглалыг бий болгоход иргэдийн итгэлийг олох ёстой мөн татварын албад нь иргэдийн татварт хандах хандлагад эерэгээр нөлөөлхийн тулд иргэдтэй хамтран ажиллаж, туслалцаа үзүүлэх шаардлагатай гэж дүгнэсэн.

Bătrâncea нар (2012) татварыг дагаж мөрдөх загварыг эдийн засаг, зан байдлын үзэл баримтлалд онцлон авч үзсэн. Татварын хуулийг дагаж мөрдөх нь зөвхөн эдийн засгийн хувьд төдийгүй төрийн үйлчилгээний төлбөрийг бий болгох үйл ажиллагаа учраас иргэдийн зан байдалтай холбоотой. Тиймээс засгийн газар, татварын байгууллага хууль боловсруулах болон хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаандаа тэндий зан байдлыг харгалзан үзэх, анхаарал хандуулах ёстой.

Abdul-Razak & Adafula (2013) нар Гана улсын Тамал дахь ЖДҮ-ийн ажилчдыг хамруулан судалгааг хийсэн засгийн газрын ил тод байдлын түвшин татварт төдийлөн нөлөөлдөггүй бол, татварын дарамт нь татварын хандлагад ихээхэн нөлөөлдөг тухай баталсан.

Буяндулам & Ууганбаяр (2019) нар Орхон аймгийн хувиараа бизнес эрхлэгчдийн татварын хандлагад нөлөөлж буй хүчин зүйлсийн судалгааг Орхон аймагт бүртгэлтэй татвар төлөгч иргэдээс

330 бизнес эрхлэгчийн дунд хийсэн ба хувиараа бизнес эрхлэгчдийн 46.1% нь сөрөг буюу татварын хууль тогтоомжийг дагаж мөрдөхгүй байх хандлагатай ба иргэдийн засгийн газарт итгэх итгэл, шударга байдал, татварын зөрчил илрэх магадлал, татварын мэдлэг чухал нөлөөтэй гэж дүгнэсэн.

Дээрх судалгаануудыг үндэслээд бид дараах таамаглалуудыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

- Таамаглал 1: Хувь хүний хандлага татварт төлөхөд шууд хамааралтай. Энэхүү хандлага нь татвар төлөхөд эерэг болон сөрөг байдлаар нөлөөлнө.
- Таамаглал 2: Иргэдийн татварын боловсрол доогуур байгаагаас болж мэдээллийн зөрүү үүсэн, татвар төлөхөд нь сөргөөр нөлөөлж байдаг.
- Таамаглал 3: Иргэд татварын үр өгөөжийг бага хүртэж байгаа нь татвар төлөх хандлагыг бууруулж байна.

Судалгаанд оролцогчдын мэдээлэлд үндэслэн эдгээр таамаглалууд батлагдаж буй, эсвэл няцаагдаж буй эсэхийг шинжилгээгээр тодорхойлох юм.

Судалгааны арга зүй

Хувь хүний татвар төлөх хандлагад нөлөөлөх хүчийн зүйлсийг тодорхойлох зорилгоор Орхон аймгийн татвар төлөгч

иргэдээс санамсаргүй түүврийн аргаар судалгаа авч, үр дүнг нэгтгэн шаардлагатай шинжилгээг хийсэн.

Орхон аймагт 2024 оны жилийн эцсийн байдлаар ажиллагсдын тоо 31,015, албан бус хөдөлмөр эрхлэгчдийн тоо 4,789, эдгээрийн нийлбэр 35,804 байна. Эндээс 95%-ийн итгэх түвшин, 5%-ийн алдааны хязгаартайгаар эх олонлогийг төлөөлж чадах хамгийн бага түүврийн оновчтой хэмжээ 380 хүн хамрагдахаар тооцож, судалгааны асуулга боловсруулсан.

Судалгаанд санал асуулгад оролцогчдын ерөнхий мэдээлэл буюу хүн ам зүй, нийгэм, эдийн засгийн мэдээлэл зэргийг агуулсан 5 асуумж, хувь хүний татвар төлөх хандлага тодорхойлох дотоод хүчин зүйлсийг хэмжих 8 асуумж (Хүснэгт 1), гадаад хүчин зүйлсийг хэмжих 14 асуумж (Хүснэгт 2) бүхий хоёр бүлэг асуулгын хуудас ашигласан.

Судалгаанд суурь хамаарагч хувьсагч болох татвар төлөх хандлагыг хэмжихдээ Лайкертийн 5 онооны шаталбар бүхий (1 - Бүрэн санал нийлж байна, 5 - Огт санал нийлэхгүй байна) олон асуулт бүхий нийлбэр масштабын арга ашигласан. Татвар төлөх хандлагыг хэмжсэн нийлбэр масштабын ерөнхий дундаж оноог оролцогч тус бүрээр тооцсон. Гаргаж авсан масштабын нэгдсэн оноог практик

Хүснэгт 1. Татварын талаарх хандлагыг тодорхойлох дотоод хүчин зүйлс

Тэмдэглэгээ	Асуулт
S4	Төр нь цуглуулсан татварыг зөв, оновчтой зарцуулдаггүй.
S16	Татварын бодлогыг тодорхойлохдоо татвар төлөгчдийн шаардлагыг харгалздаггүй.
S17	Татвар төлөгчид төлбөрийн чадвараас хамаарч татвар төлдөггүй.
S18	Татвар төлөгчид татвараа үнэн зөв төлдөггүй.
S19	Татвар төлөгчдийн дунд “яагаад би татвараас зайлсхийдэггүй юм бэ, бүгд татвараас зайлсхийдэг” гэсэн сэтгэлгээ зонхилж байна.
S20	Бусдын татварын үүргээ биелүүлэх хүсэлгүй байгаа нь надад нөлөөлж байна.
S21	Шашин шүтдэг хүний хувьд татвар төлөх нь миний хувьд ёс суртахууны үүрэг юм.
S22	Татвар төлж байгаа нь төрд үнэнч байгааг илтгэж буй хэлбэр юм.

Хүснэгт 2. Татварын талаарх хандлагыг тодорхойлох гадаад хүчин зүйлс

Тэмдэглэгээ	Асуулт
S1	Татварын хувь хэмжээ өндөр байна.
S2	Татварын систем шударга бус байна.
S3	Татварын хууль энгийн бөгөөд ойлгомжтой биш байна.
S5	Татварын хуулийг ойр ойрхон шинэчилж байгаа нь түүнийг хангалтгүй хэрэглэхэд хүргэдэг.
S6	Татварын тогтолцоо нь эдийн засгийн нөхцөл байдалд тохиромжгүй.
S7	Татварын хяналт, шалгалт хангалтгүй
S8	Татварын торгууль, хариуцлага нь шударга бус, хангалтгүй.
S9	Татварын орлого бүрдүүлэгч ажил, үйлчилгээг татварт хамруулахгүй байх нь буруу.
S10	Татварын өршөөл нь ихэвчлэн татварын тэгш бус байдлыг бий болгодог.
S11	Нийтээр нь хавтгайруулж татвараас чөлөөлөх нь тэгш бус байдал бий болгодог.
S12	Татварын албанд ажиллаж байгаа ажилчдын тоо үр дүнтэй үйлчилгээ үзүүлэхэд хангалтгүй.
S13	Татварын албанд ажиллаж байгаа ажилтнуудын боловсролын түвшин, мэргэжлийн мэдлэг, ур чадвар нь үр дүнтэй үйлчилгээ үзүүлэхэд хангалтгүй.
S14	Татварын албанд ажиллаж байгаа ажилтнууд болон татвар төлөгчдийн хоорондын харилцаа тийм ч таатай биш байна.
S15	Татварын алба технологийн хөгжилд дасан зохицож чадахгүй байна.

үр дүнгийн үнэлгээнд ашиглахын тулд зүсэлтийн цэгийг 2.5 оноогоор тогтоож, хоёртын ангилалд шилжүүлсэн. Ингэхдээ Лайкертийн шаталбарын эрчмийг харгалзан, масштабын нэгдсэн дундаж оноо нь 2.5-аас доош байвал тухайн татвар төлөгчийг татвар төлөх эерэг хандлагатай (санал нийлж буй), 2.5-аас дээш байвал татвар төлөх хандлага сул (санал нийлэхгүй байгаа) гэж ангилан үр дүнг боловсруулсан.

Судалгааны найдвартай байдлыг шалгадаг статистик арга зүй нь Кронбах альфа коэффициент байдаг. Энэ нь $0 \leq \alpha \leq 1$ хооронд утгаа авах ба $0.7 \leq \alpha$ байх нь ач холбогдолтой буюу судалгааны асуултуудын найдвартай байдлыг илэрхийлдэг. Мөн энэхүү коэффициентоор хэмжээс нь оновчтой эсэхийг тодорхойлж болдог. Доорх хүснэгт нь Кронбах альфа коэффициент нь хангалттай байгааг илтгэж байна (Хүснэгт 3).

Хүснэгт 3. Судалгааны найдвартай байдал

Reliability statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
0.921	22

Лайкертийн хэмжээст 5 асуулгын хүрээнд асуултуудыг найдвартай байдлын шалгаж үзэхэд найдвартай байдлын коэффициент 92.1%-тай байгаа нь асуулгыг ашиглахад боломжтой байна хэмээн үзэж байна.

Судалгааны үр дүн

Энэхүү судалгаанд нийт 380 татвар төлөгч иргэн хамрагдсан бөгөөд хүн ам зүйн үндсэн шинж чанарыг Хүснэгт 4-т нэгтгэн харуулав.

Судалгаанд оролцогчдын дийлэнхийг эдийн засгийн идэвх өндөртэй 31-50 насны, бүрэн дунд болон дээд боловсролтой иргэд эзэлж байгаа нь судалгааны үр дүн хөдөлмөрийн зах зээлд идэвхтэй оролцогчдын байр суурийг түлхүү илэрхийлж байгааг харуулж байна. Мөн оролцогчдын ихэнх нь төрийн болон хувийн хэвшилд ажил эрхэлдэг бөгөөд

Хүснэгт 4. Судалгаанд оролцогчдын ерөнхий мэдээлэл

Насны бүтэц		Хүйс	
20-30 нас	9.1%	Эрэгтэй	45.1%
31-40 нас	28.7%	Эмэгтэй	54.9%
41-50 нас	49.3%	Ажил эрхлэлтийн байдал	
51-60 нас	12.9%	Хувийн байгууллага	42.1%
Боловсролын түвшин		Төрийн байгууллага	38.9%
Бага (4-5 анги төгссөн) болон боловсрол эзэмшээгүй	2.5%	Төрийн бус байгууллага	1.2%
		Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч	17.8%
Бүрэн дунд боловсролтой (10-12 анги төгссөн)	35.5%	Өрхийн сарын орлого	
		660,000 хүртэл	18.2%
Тусгай дунд боловсролтой (МСҮТ коллеж төгссөн)	17.8%	660,001-1,000,000	20.0%
		1,000,001-2,000,000	28.8%
Дээд боловсролтой (бакалавраас дээш)	34.1%	2,000,001-3,000,000	20.4%
		3,000,001-ээс дээш	12.6%

өрхийн сарын дундаж орлого улсын дундаж цалингаас доогуур байгаа нь татварын талаарх үнэлгээ, хандлагад орлогын түвшин тодорхой хэмжээнд нөлөөлж болзошгүйг илтгэж байна.

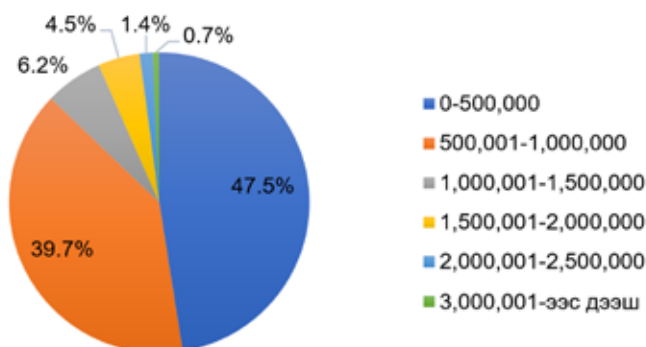
Судалгаанд оролцогчдын дийлэнх нь буюу 87.2% нь 1,000,000 хүртэл төгрөгийн татвар төлдөг гэж хариулжээ. Харин 12.8% нь 1,000,000₮-өөс дээш дүнгээр татвар төлдөг байна. Судалгаанд оролцогчид жилд дунджаар 744,000.3₮-ийн татвар төлдөг байна (Зураг 1).

Судалгааны дараагийн шатанд татвар төлөх хандлагын масштабын оноог дотоод хүчин зүйлсийн үзүүлэлтүүд хэр байгааг Зураг 2-оор авч үзлээ.

Судалгаанд оролцогчдын татвар төлөх хандлагад нөлөөлөх дотоод хүчин зүйлсийн дундаж үнэлгээ нь 2.42-2.73 хооронд хэлбэлзэж 3.0-аас доогуур байгаа нь эдгээр хүчин зүйлүүд татвар төлөгчдийн татвар төлөх хандлагад нөлөөлж байгааг харуулж байна. Төрөөс татварын бодлого боловсруулахад иргэдийн оролцоог хангах, татварын тогтолцооны шударга байдлыг нэмэгдүүлэх, ёс суртахууны үнэт зүйлсийг дэмжих нь татвар төлөх хандлагыг сайжруулахад чухал ач холбогдолтой байна.

Судалгааны үр дүнгээс үзэхэд татвар төлөгчдийн татвар төлөх сайн дурын хандлагыг сулруулж буй гол хүчин зүйл нь татварын хэмжээ гэхээсээ илүүтэйгээр

Зураг 1. Судалгаанд оролцогчдын жилд төлдөг татварын хэмжээ

Зураг 2. Татвар төлөгчдийн татварын талаарх хандлагад нөлөөлж буй дотоод хүчин зүйлийн дундаж үнэлгээ

Хүснэгт 5. Татвар төлөгчдийн татварын талаарх хандлагад нөлөөлж буй дотоод хүчин зүйлсийн асуулгад хариулсан байдал

Тэмдэглэгээ	Асуулт	Бүрэн санал нийлнэ	Санал нийлнэ	Дунд зэрэг санал нийлнэ	Санал нийлэхгүй	Огт санал нийлэхгүй
S4	Төр нь цуглуулсан татварыг зөв, оновчтой зарцуулдаггүй.	31.1%	26.6%	20.0%	13.7%	8.7%
S16	Татварын бодлогыг тодорхойлохдоо татвар төлөгчдийн шаардлагыг харгалздаггүй.	22.4%	23.2%	25.8%	16.6%	12.1%
S17	Татвар төлөгчид төлбөрийн чадвараас хамаарч татвар төлдөггүй.	21.6%	27.9%	22.4%	16.8%	11.3%
S18	Татвар төлөгчид татвараа үнэн зөв төлдөггүй.	28.4%	26.8%	22.1%	13.4%	9.2%
S19	Татвар төлөгчдийн дунд "яагаад би татвараас зайлсхийдэггүй юм бэ, бүгд татвараас зайлсхийдэг" гэсэн сэтгэлгээ зонхилж байна.	30.0%	28.4%	17.9%	13.7%	10.0%
S20	Бусдын татварын үүргээ биелүүлэх хүсэлгүй байгаа нь надад нөлөөлж байна.	28.2%	26.1%	20.0%	14.2%	11.6%
S21	Шашин шүтдэг хүний хувьд татвар төлөх нь миний хувьд ёс суртахууны үүрэг юм.	26.1%	21.8%	19.7%	18.7%	13.7%
S22	Татвар төлж байгаа нь төрд үнэнч байгааг илтгэж буй хэлбэр юм.	28.7%	25.5%	20.8%	14.7%	10.3%

иргэдийн төрд итгэх итгэл сул төдийгүй нийгмийн шударга бус байдлын мэдрэмж байна гэж дүгнэж байна. Тодруулбал,

судалгаанд оролцогчдын 57.7% нь төр цуглуулсан татварыг оновчтой зарцуулдаггүй гэж үзэж байгаа нь татвар

төлөгчдийн дунд санхүүгийн үл итгэлцэл өндөр байгааг харуулж байна (Хүснэгт 5). Мөн оролцогчдын 58.4% нь бусад татвар төлөгчид татвараас зайлсхийдэг, үнэн зөв төлдөггүй (44-51%) гэж хариулсан нь нийгмийн харилцаанд сүргийн зан төлөв давамгайлж, бусдын сөрөг үйлдлийг дагах сэдэл өндөр байгааг илтгэж байна. Түүнчлэн, төр бодлогоо тодорхойлохдоо иргэдийн шаардлагыг харгалздаггүй, төлөх чадамжийг бүрэн тодорхойлдоггүй гэсэн үзүүлэлтүүд өндөр (44-51%) гарсан нь төр болон татвар төлөгчдийн хоорондын харилцан хүлээлт алдагдаж, иргэд татварын системийг төрөөс тулгаж буй албадлагын шинжтэй дарамт гэж хүлээн авч буйн илрэл юм. Өөрөөр хэлбэл, иргэн татвараа шударгаар төлж байгаа бол төр хариуд нь мөнгийг нь зөв зарцуулах ёстой гэсэн нийгмийн далд зөвшилцөл, итгэлцэл суларсныг харуулж байна.

Харин шашин шүтдэг хүний хувьд татвар төлөх нь миний хувьд ёс суртахууны үүрэг юм гэдэгтэй 47.8% нь санал нийлж, харин 32.5% нь санал нийлээгүй байна. Энэ нь шашин шүтлэг татварын ёс зүйд харьцангуй нөлөө багатай болохыг харуулж байна.

Татвар төлөгчдийн сайн дурын хандлагыг нэмэгдүүлэхийн тулд төсвийн зарцуулалтыг иргэдэд ил тод, шилэн болгох, далд эдийн засагтай тэмцэх замаар татварын тэгш, шударга орчныг бүрдүүлэх, мөн татварын бодлогыг иргэдийн бодит төлөх чадамжтай уялдуулан уян хатан тогтоох, татварын ёс зүйн боловсролыг дэмжих зэрэг бодлогын арга хэмжээ шаардлагатай байна.

Татвар төлөгчдийн татварын талаарх хандлагад нөлөөлж буй гадаад хүчин зүйлсийн үнэлгээний дундаж 1.99-2.89 хооронд хэлбэлзэж байгаа нь судалгаанд

Зураг 3. Татвар төлөгчдийн татварын талаарх хандлагад нөлөөлж буй гадаад хүчин зүйлийн дундаж үнэлгээ

оролцогчид татварын тогтолцоо, татварын орчинтой холбоотой сөрөг нөхцөл байдал бодитоор оршиж байна гэж тодорхой түвшинд хүлээн зөвшөөрч байгааг харуулж байна (Зураг 3). Өөрөөр хэлбэл, татварын хувь хэмжээ, татварын тогтолцооны шударга байдал, хууль эрх зүйн орчин,

татварын албаны үйлчилгээний чанар зэрэг гадаад хүчин зүйлс нь иргэдийн татвар төлөх хандлагад сөрөг нөлөө үзүүлдэг байна.

Хүснэгт 6-аас харахад судалгаанд оролцогчдын 75.3% нь татварын хувь хэмжээ өндөр гэж үзэж байгаа нь татварын

Хүснэгт 6. Татвар төлөгчдийн татварын талаарх хандлагад нөлөөлж буй гадаад хүчин зүйлсийн асуулгад хариулсан байдал

Тэмдэглэгээ	Асуулт	Бүрэн санал нийлнэ	Санал нийлнэ	Дунд зэрэг санал нийлнэ	Санал нийлэхгүй	Огт санал нийлэхгүй
S1	Татварын хувь хэмжээ өндөр байна.	40.0%	35.3%	14.5%	6.1%	4.2%
S2	Татварын систем шударга бус байна.	35.5%	32.1%	17.6%	8.7%	6.1%
S3	Татварын хууль энгийн бөгөөд ойлгомжтой биш байна.	25.5%	22.9%	16.1%	18.9%	16.6%
S5	Татварын хуулийг ойр ойрхон шинэчилж байгаа нь түүнийг хангалтгүй хэрэглэхэд хүргэдэг.	17.1%	26.6%	29.7%	13.7%	12.9%
S6	Татварын тогтолцоо нь эдийн засгийн нөхцөл байдалд тохиромжгүй.	28.2%	24.7%	21.8%	14.5%	10.5%
S7	Татварын хяналт, шалгалт хангалтгүй	31.8%	21.8%	14.5%	10.8%	8.9%
S8	Татварын торгууль, хариуцлага нь шударга бус, хангалтгүй.	32.1%	32.6%	15.5%	11.3%	8.4%
S9	Татварын орлого бүрдүүлэгч ажил, үйлчилгээг татварт хамруулахгүй байх нь буруу.	29.5%	28.4%	21.8%	7.6%	12.6%
S10	Татварын өршөөл нь ихэвчлэн татварын тэгш бус байдлыг бий болгодог.	31.3%	26.6%	23.7%	8.9%	9.5%
S11	Нийтээр нь хавтгайруулж татвараас чөлөөлөх нь тэгш бус байдал бий болгодог.	28.4%	25.5%	16.8%	13.9%	15.3%
S12	Татварын албанд ажиллаж байгаа ажилчдын тоо үр дүнтэй үйлчилгээ үзүүлэхэд хангалтгүй.	22.1%	23.4%	17.6%	17.1%	19.7%
S13	Татварын албанд ажиллаж байгаа ажилтнуудын боловсролын түвшин, мэргэжлийн мэдлэг, ур чадвар нь үр дүнтэй үйлчилгээ үзүүлэхэд хангалтгүй.	25.3%	24.2%	17.1%	16.1%	17.4%
S14	Татварын албанд ажиллаж байгаа ажилтнууд болон татвар төлөгчдийн хоорондын харилцаа тийм ч таатай биш байна.	23.9%	22.6%	19.7%	18.7%	15.0%
S15	Татварын алба технологийн хөгжилд дасан зохицож чадахгүй байна.	25.8%	22.4%	19.5%	17.1%	15.3%

ачаалал иргэдийн татвар төлөх хандлагад хүчтэй нөлөөлж байгааг харуулж байгаа бөгөөд татварын дарамтыг өндөр гэж мэдрэх нь татвар төлөх сэдэл, татварын сахилгад сөргөөр нөлөөлж байгааг илтгэж байна. Энэхүү үр дүн нь татварын ачаалал нэмэгдэх тусам татвар төлөх хандлага буурдаг гэж үздэг, татварын шударга байдлын онолын агуулгатай нийцэж байна. Мөн судалгаанд оролцогчдын 67.6% нь татварын систем шударга бус байна, 64.7% нь татварын торгууль, хариуцлага нь шударга бус, хангалтгүй, 57.6% нь татварын өршөөл нь ихэвчлэн татварын тэгш бус байдлыг бий болгодог гэж үзэж байгаа нь татварын тогтолцооны шударга байдалд итгэх иргэдийн итгэл харьцангуй сул байгааг илтгэж байна. Иймээс татварын бодлого боловсруулахдаа зөвхөн татварын хувь хэмжээг нэмэгдүүлэхээс илүүтэйгээр татварын ачааллыг орлогын түвшинтэй уялдуулан тэнцвэртэй тогтоох, торгууль, хариуцлагын механизмыг ил тод, тэгш хэрэгжүүлэх шаардлагатай

байна. Мөн татварын хууль, журмыг ойр ойрхон өөрчлөхөөс зайлсхийх, иргэдэд ойлгомжтой байдлаар тайлбарласан гарын авлага, цахим зөвлөмжийг тогтмол хүргэх шаардлагатай байна. Дээрх судалгааны үр дүн татварын үйлчилгээний чанар, байгууллагын соёл, хүний нөөцийн асуудал нь татвар төлөх хандлагад нөлөөлж байгааг харуулж байна. Иймээс татварын албаны хүний нөөцийн чадавхыг нэмэгдүүлэх, үйлчилгээний стандартыг сайжруулах, татварын үйлчилгээг бүрэн цахимжуулах, хиймэл оюун ухаанд суурилсан зөвлөмж, автомат мэдээллийн системийг хөгжүүлэх нь татвар төлөгчдийн сэтгэл ханамж болон татвар төлөх эерэг хандлагыг нэмэгдүүлэхэд ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Корреляцийн шинжилгээ

Корреляцийн шинжилгээг хийхдээ Татвар төлөх хандлага ба Татварын талаар мэдлэг, ойлголт, хүн ам зүй хүчин зүйлс гэсэн хүчин зүйл тус бүрээр тооцож ашигласан.

Хүснэгт 7. Корреляцийн шинжилгээний үр дүн

Үзүүлэлт			Татвар төлөх хандлага (АТТ)
KNOW	Татварын талаарх мэдлэг, ойлголт	Correlation Coefficient	0.587**
		Sig. (2-tailed)	0.00
		N	181
AGE	Нас	Correlation Coefficient	0.419**
		Sig. (2-tailed)	0.00
		N	181
GENDER	Хүйс	Correlation Coefficient	0.413**
		Sig. (2-tailed)	0.00
		N	181
EDU	Боловсролын түвшин	Correlation Coefficient	0.426**
		Sig. (2-tailed)	0.00
		N	181
R	Өрхийн сарын орлого	Correlation Coefficient	0.407**
		Sig. (2-tailed)	0.00
		N	181
TAXC	Жилд төлдөг татварын хэмжээ	Correlation Coefficient	0.548**
		Sig. (2-tailed)	0.00
		N	181

Корреляцийн шинжилгээнээс (Хүснэгт 7) үзвэл Татвар төлөх хандлага нь Татварын талаарх мэдлэг, ойлголт, Жилд төлдөг татварын хэмжээтэй хүчтэй эерэг хамааралтай ба Нас, Хүйс, Боловсролын түвшин, Өрхийн сарын орлоготой мэдэгдэхүйц эерэг хамааралтай байна. Тооцоолсон Спийрмэний корреляцийн коэффициентийн утгууд нь статистикийн хувьд ач холбогдолтой (**) гарсан. Иргэдийн Татварын талаарх мэдлэг, ойлголт, Жилд төлдөг татварын хэмжээ зэрэг хүчин зүйлс нь бусад хүчин зүйлстэй харьцуулахад илүү хүчтэй хамааралтай байдаг нь шинжилгээний үр дүнгээр батлагдлаа. Корреляцийн коэффициент нь тухайн хүчин зүйлсийн аль нь алинаасаа хамаарч өөрчлөгддөг талаарх хамаарлын чиглэл буюу уялдаа холбоог илэрхийлдэггүй, зөвхөн тухайн хүчин зүйлс нь хэр хүчтэй хамааралтай вэ, энэхүү хамаарал нь статистикийн хувьд ач холбогдолтой эсэх талаар л мэдээлэл өгдөг юм. Харин бидний дараагийн хэсэгт хийх регрессийн шинжилгээгээр Татвар төлөх хандлагад аль хүчин зүйл нь хэрхэн нөлөөлдөг талаарх мэдээллийг харуулж, үр дүнг нь тайлбарлах юм.

Регрессийн шинжилгээ

Регрессийн шинжилгээнд татвар төлөгчийн татвар төлөх хандлагыг хамааран буюу үр дүнгийн хувьсагчаар, хүчин зүйл (фактор)-ийн шинжилгээний үр дүнгээр үүсгэсэн үзүүлэлтүүдийг үл хамааран буюу шалтгааны хувьсагчдаар ашигласан ба хувьсагчдын тайлбарыг Хүснэгт 8-д үзүүлэв.

Татвар төлөх хандлага ба үл хамааран хувьсагчдын хоорондын хамаарлын регрессийн шинжилгээг эконометрикийн шинжилгээний Gretl программ ашиглан хийсэн.

Регрессийн шинжилгээнээс үзвэл нас, хүйс, боловсролын түвшин, өрхийн сарын орлогын хэмжээ, жилд төлсөн татварын хэмжээ зэрэг хүчин зүйлс татвар төлөх хандлагад статистикийн хувьд ач холбогдол бүхий нөлөө үзүүлдэг байна. Шинжилгээний үр дүнг Хүснэгт 9-д харуулав.

Шинжилгээний үр дүнгээс харахад нас, хүйс, өрхийн орлого, татварын талаарх мэдлэг зэрэг хувьсагчид татвар төлөх хандлагад статистикийн ач холбогдолтой

Хүснэгт 8. Регрессийн шинжилгээнд ашигласан хувьсагчдын тайлбар, тэмдэглэгээ

Хувьсагч		Тайлбар
Хамааран хувьсагч		
ATT	Татвар төлөх хандлага	Гадаад, дотоод гэсэн 22 асуултаас бүрдсэн, асуултуудын хэмжээст онооны дундаж утгыг тооцож ашигласан
Тайлбарлагч (үл хамааран) хувьсагчид		
AGE	Нас	Насыг тасралтгүй, бүхэл тоогоор хэмжиж, хувьсагч болгон ашигласан
GENDER	Хүйс	Эрэгтэй бол 1, эмэгтэй бол 0
EDU	Боловсролын түвшин	Боловсролын түвшин бүрд дараалсан бүхэл тоон утга оноосон
R	Өрхийн сарын орлого	Өрхийн орлогын түвшин бүрд дараалсан бүхэл тоон утга оноосон
TAXC	Жилд төлсөн татварын хэмжээ	Жилд төлсөн татварын хэмжээний түвшин бүрд дараалсан бүхэл тоон утга оноосон
KNOW	Татварын талаарх мэдлэг, ойлголт	Дөрвөн асуултаас бүрдсэн, асуултуудын хэмжээст онооны дундаж утгыг тооцож ашигласан

Хүснэгт 9. Татвар төлөх хандлага ба бусад хүчин зүйлсийн хоорондын хамаарал

	Coefficient	Std. Error	t-statistics	p-value
const	4.8762	0.3217	15.16	<0.0001 ***
AGE	0.0233	0.0095	2.46	0.0148 **
GENDER	0.3283	0.1470	2.23	0.0268 **
EDU	-0.3241	0.1775	-1.82	0.0696 *
R	0.0389	0.0135	2.87	0.0045 ***
TAXC	-0.0217	0.0114	-1.91	0.0577 *
KNOW	0.3625	0.0569	6.37	<0.0001 ***

нөлөө үзүүлж байна. Насны хувьсагчийн коэффициент 0.023 ($p=0.014$) гарсан нь нас ахих тусам татвар төлөх хандлага сайжрах хандлагатай байгааг харуулж байна. Өөрөөр хэлбэл, ахимаг насны иргэд нийгмийн хариуцлага, төрийн үйлчилгээний ач холбогдлыг илүү өндөр түвшинд ойлгодог байж болох бөгөөд энэ нь татвар төлөх хандлагад эерэгээр нөлөөлж байна гэж үзэж болно. Хүйсийн хувьсагчийн коэффициент 0.320 ($p=0.010$) гарсан нь эрэгтэйчүүдийн татвар төлөх хандлага эмэгтэйчүүдтэй харьцуулахад илүү өндөр байгааг илэрхийлж байна. Энэ нь эрэгтэйчүүд эдийн засаг, бизнесийн үйл ажиллагаанд илүү өргөнөөр оролцдог, орлогын эх үүсвэр харьцангуй идэвхтэй байдагтай холбоотой байж болох юм. Боловсролын түвшний коэффициент -0.324 ($p=0.069$) буюу сөрөг хамааралтай гарсан нь урьдчилан дэвшүүлсэн таамаглалаас ялгаатай үр дүн болсон. Судалгааны анхны таамаглалаар боловсролын түвшин өсөх тусам татвар төлөх хандлага сайжирна гэж үзсэн боловч шинжилгээний үр дүн эсрэгээр гарсан байна. Энэ нь боловсролтой иргэд төрийн төсвийн зарцуулалт, татварын хөрөнгийн ашиглалтын үр ашиг, шударга байдалд илүү шүүмжлэлтэй ханддагтай холбоотой байж болох юм. Өөрөөр хэлбэл, төсвийн хөрөнгийг үр ашиггүй, ил тод бус зарцуулж байна гэсэн ойлголт

нь татвар төлөх хандлагад сөрөг нөлөө үзүүлж болзошгүй байна. Өрхийн сарын орлогын коэффициент 0.039 ($p=0.004$) гарсан нь орлогын хэмжээ нэмэгдэх тусам татвар төлөх хандлага өсөх хандлагатай байгааг харуулж байна. Орлогын түвшин өндөр байх нь татвар төлөх санхүүгийн боломжийг нэмэгдүүлж, татварын үүргээ биелүүлэх хандлагад эерэгээр нөлөөлж байна гэж үзэж болно. Харин жилд төлсөн татварын хэмжээний коэффициент -0.022 ($p=0.057$) гарсан нь татварын ачаалал нэмэгдэх тусам татвар төлөх хандлага буурах хандлагатай байгааг илэрхийлж байна. Энэ нь иргэд төлсөн татварынхаа үр өгөөжийг хангалттай мэдэрдэггүй, эсвэл татварын дарамтыг өндөр гэж үздэгтэй холбоотой байж болох юм. Татварын талаарх мэдлэг, ойлголтын коэффициент 0.362 ($p<0.001$) гарсан нь судалгаанд орсон хувьсагчдаас хамгийн өндөр эерэг нөлөөтэй хүчин зүйл болж байна. Энэ нь иргэдийн татварын ач холбогдол, нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх үр нөлөөний талаарх ойлголт сайжрах тусам татвар төлөх хандлага мэдэгдэхүйц нэмэгдэж байгааг харуулж байна. Иймээс татварын боловсрол, мэдээллийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх нь татвар төлөх хандлагыг сайжруулах чухал механизм гэж үзэж байна.

Дүгнэлт, санал

Хувь хүний татвар төлөх хандлага, түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлсийн судалгааг Орхон аймагт ажиллаж буй ажиллагсад, албан бус хөдөлмөр эрхлэгчдээс санамсаргүй түүврийн аргаар 380 иргэнээс судалгаа авч, үр дүнг боловсруулан, дүгнэлээ.

Судалгаанд оролцогчдын 78 хувь нь эдийн засгийн идэвх өндөртэй 31-50 насны, бүрэн дунд болон дээд боловсролтой иргэд эзэлж байгаа нь судалгааны үр дүн хөдөлмөрийн зах зээлд идэвхтэй оролцогчдын байр суурийг түлхүү илэрхийлж байгааг харуулж байна.

Татвар төлөгчдийн татвар төлөх хандлагад нөлөөлөх дотоод хүчин зүйлийн дундаж үнэлгээ 2.57-тай байгаа нь иргэдийн татварт хандах сөрөг хандлага байгааг харуулж байна. Татвар төлөгчдийн 57.7% нь төрийн зарцуулалтад эргэлзэж буй тул цугларсан татварын орлого юунд хуваарилагдсаныг иргэдэд (тухайлбал, E-barimt системээр дамжуулан) ил тод, ойлгомжтой тайлагнаж, санхүүгийн итгэлцлийг нэмэгдүүлэх. Иргэдийн 58.4% нь бусад хүмүүс татвараас зайлсхийдэг гэсэн сөрөг хандлагатай байгаа тул далд эдийн засаг, зориудаар татвар нуугчидтай тэмцэх цахим хяналтыг чангатгаж, нийгэмд татварын шударга хуваарилалтын баталгааг бий болгох. Санал асуулгад оролцогчдын 44-51% нь төрийн бодлогод дуу хоолой нь дутмаг байгааг илэрхийлсэн тул татварын босго, хөнгөлөлтийг тогтоохдоо иргэдийн амьжиргааны өртөг, инфляци болон бодит төлөх чадамжтай уялдуулан уян хатан, түншлэлийн зарчмаар тодорхойлдог болох шаардлагатай юм.

Татвар төлөгчдийн татвар төлөх хандлагад нөлөөлөх гадаад хүчин зүйлийн асуулгын

үр дүнгээс татварын хувь хэмжээ өндөр, татварын системийн шударга бус байдал, татварын хууль ойлгомжгүй, тогтворгүй байдаг зэрэг асуудлуудтай судалдаанд оролцогчдын 60-аас дээш хувьтайгаар санал нийлсэн нь татварын тогтолцоонд итгэх иргэдийн итгэл сул байгааг харуулж байна. Мөн татварын албаны үйлчилгээний чанар, хүний нөөцийн хүрэлцээ, ажилтнуудын харилцаа, ёс зүйтэй холбоотой асуудлууд нь татвар төлөх хандлагад сөргөөр нөлөөлж байгааг судалгааны үр дүн харууллаа. Иймээс татвар төлөх хандлагыг нэмэгдүүлэхийн тулд татварын тогтолцооны шударга байдал, хууль эрх зүйн орчны тогтвортой байдлыг хангахын зэрэгцээ татварын хувь хэмжээ, хяналт шалгалт, хариуцлагын механизмыг ил тод, тэнцвэртэй хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Мөн татварын албаны үйлчилгээний чанар, ажилтнуудын мэргэжлийн ёс зүй, цахим үйлчилгээний хүртээмжийг сайжруулах, татварын боловсрол болон олон нийтийн ойлголтыг нэмэгдүүлэх нь иргэдийн татвар төлөх эерэг хандлагыг төлөвшүүлэхэд чухал ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

Судалгааны регрессийн шинжилгээний үр дүнгээс харахад нас, хүйс, өрхийн орлого, татварын талаарх мэдлэг зэрэг хувьсагчид татвар төлөх хандлагад статистикийн ач холбогдолтой нөлөө үзүүлж байна. Шинжилгээний үр дүнгээс татварын мэдлэг ($\beta=0.362$, $p<0.001$) нь иргэдийн татвар төлөх хандлагад хамгийн өндөр эерэг нөлөө үзүүлж байгаа хүчин зүйлээр тодорхойлогдсон. Энэ нь иргэдийн татварын талаарх мэдлэг, ойлголт сайжрах тусам татвар төлөх хандлага нэмэгдэж байгааг харуулж байна. Иймд Татварын ерөнхий газар болон Боловсролын яам хамтран ерөнхий боловсролын сургууль

болон их, дээд сургуулийн сургалтын агуулгад татварын суурь боловсролыг үе шаттайгаар тусгах, мөн e-Mongolia болон цахим орчинд татварын боловсрол олгох богино хэмжээний контент, мэдээллийг тогтмол хүргэх шаардлагатай байна. Мөн өрхийн сарын орлого нэмэгдэх нь татвар төлөх хандлагад эерэг нөлөөтэй ($\beta=0.039$, $p=0.004$) гарсан бол төлсөн татварын хэмжээ нэмэгдэх тусам татвар төлөх хандлага буурах хандлагатай ($\beta=-0.022$, $p=0.057$) байна. Энэ нь иргэд татварын ачааллыг өндөр гэж мэдрэх үедээ татвар төлөх сэдэл буурч байгааг харуулж байна. Иймд Татварын ерөнхий газар татвар төлөгчдөд үзүүлэх үйлчилгээний чанарыг сайжруулах, татварын тайлан гаргалтыг хялбарчлах, татварын буцаан олголтын мэдээллийг илүү ойлгомжтой, хүртээмжтэй хүргэх шаардлагатай гэж үзэж байна. Түүнчлэн боловсролын түвшин татвар төлөх хандлагад сөрөг нөлөөтэй ($\beta=-0.324$,

$p=0.069$) гарсан нь боловсролтой иргэд төсвийн зарцуулалтын үр ашиг, шударга байдалд илүү шүүмжлэлтэй ханддаг байж болзошгүйг илэрхийлж байна. Иймд Сангийн яам болон төрийн байгууллагууд төсвийн орлого, зарлагын мэдээллийг иргэдэд ойлгомжтой хэлбэрээр тогтмол тайлагнах, татварын хөрөнгөөр хэрэгжсэн төсөл, хөтөлбөрүүдийн үр дүнг олон нийтэд нээлттэй мэдээлдэг механизмыг сайжруулах шаардлагатай байна. Судалгааны үр дүнгээр нас нэмэгдэх тусам татвар төлөх хандлага өсөж байгаа ($\beta=0.023$, $p=0.014$) нь залуу насны бүлгийн татварын ойлголт, хандлага харьцангуй сул байгааг харуулж байна. Иймд 18-35 насны иргэдэд чиглэсэн татварын боловсрол, санхүүгийн сахилга батыг дэмжих сургалт, нөлөөллийн ажлыг сошиал медиа, дижитал платформ ашиглан хэрэгжүүлэх нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Ашигласан материал

- Abdul-Razak, A., & Adafula, C. J. (2013). Evaluating taxpayers' attitude and its influence on tax compliance decisions in Tamale, Ghana. *Journal of Accounting and Taxation*, 5(3), 48-57. <https://doi.org/10.5897/JAT2013.0120>
- Bătrâncea, L.-M., Nichita, R.-A., Bătrâncea, I., & Moldovan, B.-A. (2012). Tax Compliance Models: From Economic to Behavioral Approaches. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 36, 13-26.
- Berenson, M. P. (2018). *Taxes and Trust: From Coercion to Compliance in Poland, Russia and Ukraine*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108333580>
- Brockmann, H., Genschel, P., & Seelkopf, L. (2016). Happy taxation: Increasing tax compliance through positive rewards? *Journal of Public Policy*, 36(3), 381-406. <https://doi.org/10.1017/S0143814X15000331>
- Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success*. Ballantine Books, New York, USA.
- Eriksen, K., & Fallan, L. (1996). Tax knowledge and attitudes towards taxation: A report on quasi-experiment. *Journal of Economic Psychology*, 17(3), 387-402. [https://doi.org/10.1016/0167-4870\(96\)00015-3](https://doi.org/10.1016/0167-4870(96)00015-3)

- Jahnke, B., & Weisser, R. A. (2019). How does petty corruption affect tax morale in Sub-Saharan Africa? *European Journal of Political Economy*, 60, 101751. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2018.09.003>
- Syafithri, Y., Widyastuti, F. H., Fuadah, L., & Mukhtaruddin, M. (2024). Factors affecting tax morale: A systematic literature review. *Journal of Economics Finance and Management Studies*, 7(12), 7232-7240. <https://doi.org/10.47191/jefms/v7-i12-30>
- Trivedi, V. U., Shehata, M., & Mestelman, S. (2005). Attitudes, incentives, and tax compliance. *Canadian Tax Journal*, 53(1), 29-61.
- Алтанзаяа, Г. (1999). *Татварын онол бүртгэл*. Улаанбаатар.
- Анхтуяа, Ш. (2017). Хувь хүний үйл ажиллагааны орлогын татвар хураалтыг сайжруулах нь.
- Буяндулам, Л. & Ууганбаяр, Т. (2019). Татварын хуулийн хэрэгжилтэд нөлөөлөх хувь хүний хандлагыг тодорхойлох арга зам. *Бизнес ба Инноваци*, 5(2), 79-99. <https://journal.num.edu.mn/BusinessAndInnovation/article/view/2358>
- Гантулга, Г., & Бат-Амгалан, Б. (2019). Татварын тайлангийн мэдээллийг татварын хяналтанд ашиглах нь.
- Ишбалжирмаа, Ц., & Сарангэрэл, Г. (2014). Татварын боловсрол олгох нь.
- Сарангэрэл, Г. (2015). ХХОАТ-ын харьцуулсан судалгаа.
- Тунгалагмаа, Х. (2011). Монгол улсын татвар төлөлтийн төлөвшилтөд татварын зөвлөх үйлчилгээний гүйцэтгэх үүрэг.
- Хулан, Б. (2018). Орлогын албан татварын хуулийн шинэчлэлийн асуудал.
- Цэрэн, Г. (2014). *Байгууллагын зан төлөв*. Улаанбаатар.